

ТЎХТА БОБОЕВ

АДАБИЁТШУНОСЛИК АСОСЛАРИ

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги университетлар ва педагогика олий
ўқув юр்தларининг филология (ўзбек тили ва адабиёти)
факультетлари талабалари (бакалаврият босқичи)
учун дарслик сифатида тавсия этган*

ТОШКЕНТ—“ЎЗБЕКИСТОН” —2002

Масъул муҳаррир:
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология
фанлари доктори, профессор *С.Мамажонов*.

Тақризчилар:
филология фанлари докторлари, профессорлар: *Ҳ.Ҳомидов*,
Н.Раҳмонов ва филология фанлари номзоди, доцент
М.Олимовлар.

Муҳаррир: *Зиёда Каримова*

Мазкур китоб муаллифнинг “Ўқитувчи” нашриёти томонидан 1979 йилда чоп этилган “Адабиётшуносликка кириш курси бўйича ўқув-методик қўлланма”сининг қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашридир.

Дарсликда бадий адабиётнинг умумий қонуниятлари, адабий асар тузилиши ва адабий жараён ҳақида назарий тушунчалар берилган.

Б $\frac{4603010400-125}{351(04)2001}$ 2001

SBN 5-640-02969-2

© “ЎЗБЕКИСТОН” нашриёти, 2002 йил.

МУАЛЛИФДАН

Сўнгги йилларда адабиёт назарияси соҳасида бир қатор тадқиқотлар яратилди. Булар орасида, хусусан, Ўзбекистон Республикаси ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти илмий ходимлари томонидан яратилган икки томлик “Адабиёт назарияси” (1978, 1979) ва уч томлик “Адабий турлар ва жанрлар” (1991, 1992) китоблари алоҳида эътиборга лойиқ. Шунингдек, ўзбек шеъриятида бармоқ ва аруз тизимлари, қофия илми, роман поэтикаси, сюжет, конфликт, композиция, бадий тил, миллийлик ва умуминсонийлик, анъана ва янгилик каби назарий масалаларга бағишланган тадқиқотлар ҳам пайдо бўлди. Бу, ҳеч шубҳасиз, адабиёт назарияси соҳасида эришилган ютуқдир. Айни чоқда, адабиётшунос-методист олимларимиз ҳам ўрта ва олий мактабларда адабиёт назариясини ўрганишга оид дарслик-қўлланмалар яратдилар. Чунончи, проф. Н.Шукуров, Н.Ҳотамов, Ш.Холматов, М.Маҳмудовнинг “Адабиётшуносликка кириш” (1979, 1984), мазкур сатрлар муаллифининг “Адабиётшуносликка кириш курси бўйича ўқув-методик қўлланма”си (1979), академик И.О.Султоновнинг “Адабиёт назарияси” (1980, 1986), проф. А.Зуннунов ва Н.Ҳотамовнинг “Адабиёт назарияси” (1978, 1982), проф. Б.Валихўжаевнинг “Ўзбек адабиётшунослиги тарихи” (X—XIX асрлар, 1993), проф. А.Фитратнинг “Адабиёт қоидалари” (1926, 1995), “Аруз ҳақида” (1936, 1997), Э.Худойбердиевнинг “Адабиётшуносликка кириш” (1995), проф. А.Ҳожиаҳмедовнинг “Мактабда аруз вазнини ўрганиш” (1978, 1995), “Ўзбек арузи луғати” (1998), “Мумтоз бадийят малоҳати” (1999), “Шеърий санъатлар ва мумтоз қофия” (1998), мазкур сатрлар муаллифининг “Шеър илми таълими” (1996), Ҳ.Ҳомидий,

Ш.Абдуллаева, С.Иброҳимованинг “Адабиётшунослик терминлари лугати” (1967, 1970), Н.Ҳотамов ва Б.Саримсоқовнинг “Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати” (1979) каби китоблари ана шулар жумласидандир.

Адабиёт назарияси ва уни ўрганиш борасида қилинган ишларни эътироф этганимиз ҳолда шу нарсани таъкидламоқчимизки, XX асрнинг 90-йилларигача яратилган бундай китобларнинг аксарияти замонга зайли билан бир қадар “эскириб” қолди — уларга жиддий тузатишлар киритиш ва, ҳатто, анча-мунча бобларини бутунлай қайта ёзиш, қисқартириш-тўлдириш зарурати туғилди. Зеро ўқув-методик адабиётлар қандайдир консерватив-догматик нарса эмас, улар замон талаблари ва илм-фан равнақи тақозоси билан ўзгартирилиб-янгилашиб борилавераётган ижодий ҳодисадир. Бу — табиий. Бу гап каминанинг 1979 йилда чоп қилинган “Адабиётшуносликка кириш курси бўйича ўқув-методик қўлланма”сига ҳам тааллуқлидир. Негаки, бу китоб нашр қилингандан бери орадан йигирма бир йилдан ортиқроқ вақт ўтди. Шу даврда мамлакатимиз ҳаётининг барча жабҳаларида, шу жумладан адабий-назарий қарашларимизда ҳам, ўрта ва олий адабий таълим тизимида ҳам кескин ўзгаришлар юз бердики, булар дарсликни қайта ишлаб чиқишни тақозо этди. Китобнинг бу нашрида бир қатор ўзгаришлар мавжуд. Шулардан бири — мазкур ўқув предмети номига ижодий муносабатдаёқ сезилади. Ҳа, бу нашрда дарсликни илгаригидек “Адабиётшуносликка кириш” деб эмас, балки “Адабиётшунослик асослари” деб номлаш лозим топилди. Бунинг боиси шундаки, биринчидан, “Адабиётшуносликка кириш” деган фаннинг ўзи илмда йўқ, бу олий адабий таълимда, шартли равишда, қабул қилинган атама эди. Иккинчидан, Адабиётшунослик “Адабий танқид”, “Адабиёт тарихи” ва “Адабиёт назарияси” каби махсус фанлардан таркиб топади. Башарти, агар дарслик “Адабиётшуносликка кириш” деб номланадиган бўлса, ана шу фанларнинг ҳаммаси ҳақида фикр-мулоҳаза юритиш лозим бўларди. Илмий мантиқ мана шуни тақозо қилади. Ваҳоланки, мазкур ўқув предметида (“Муқаддима”ни мустасно қилганда) асосан адабиёт назариясининг биринчи курс талабалари (бакалавриат) ўрганиш-

лари зарур бўлган масалаларигина таҳлил қилинади, холос. Шунга кўра, мазкур ўқув предметининг номи ўзгартирилди.

Мазкур нашрда дарсликнинг деярли барча боблари қайта кўздан кечирилган, янги боблар (“Қофия сабоқлари” каби) ҳисобига бойитилган, баъзи боблар (чунончи, “Адабий асар сюжети ва композицияси” боби икки мустақил боб сифатида) кенгайтирилган, мунозарали масалаларга баҳоли қудрат аниқлик киритишга ҳаракат қилинган.

Дарсликда хусусан, адабий асар тузилиши масалаларини тизимлироқ ва чуқурроқ ўрганишга эътибор берилган — бу борада тарихий поэтика таълимига ҳам таянилган.

Мазкур дарслик, асосан, олий ўқув юртларининг ўзбек филологияси (ўзбек тили ва адабиёти) факультетлари (бакалавриат босқичи) талабаларига мўлжалланган бўлса-да, ундан, бизнингча, мазкур ўқув предмети ўрганиладиган бошқа факультетлар талабалари, адабиёт муаллимлари, умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчилари, лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари, тайёрлов курслари тингловчилари ҳам истифода этишлари мумкин.